

Marko Stabej

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.54.20-28

Slovenska jezikovna skupnost 1918: Obredi ob prehodu

Slovenska jezikovna skupnost se je po 1. 1918 začela razvijati v drugačnih razmerah kot dotlej; slovenščina se je statusno okrepila v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, v sosednjih državah pa je skupnost kljub mednarodnim obljubam doživljala asimilacijske pritiske. Vse te izkušnje in preizkušnje so sicer slovensko skupnost politično razdelile, a jo hkrati v različnosti utrdile.

1918, slovenščina, slovenska jezikovna skupnost, ilirizem, Jugoslavija

After 1918, the Slovene language community began to develop under different circumstances than before: the status of the language was strengthened in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, while in the neighbouring states, in spite of international commitments, there were significant assimilation pressures. All these experiences and ordeals divided the Slovene community politically, but also strengthened its sense of difference.

1918, Slovene, Slovene language community, Illyrianism, Yugoslavia

Zdi se nam, da se ob prelomnih trenutkih vse spremeni – da so prav zato prelomni. Pravzaprav se nam najprej zdi, da se **bo** ob prelomnem trenutku vse spremenilo (ker si tega želimo, si za to prizadevamo in se tega veselimo – ali pa se tega bojimo), in nato (sčasoma) zazdi, da se vse **je** spremenilo. V teh enačbah je že zaimek vse odprta metonimija: vsem je sicer jasno, da se vse nikoli ne spremeni, ne glede na to, metonimija česa vsega vse je. Naj bo dovolj, da je vse metonimija za *veliko*. Toda človeška percepcija količine *veliko* je (če ni podprta z empiričnimi statističnimi podatki) izjemno varljiva. *Veliko* (ali celo *vse več*, pa tudi *vse manj*) je marsikdaj le tisto, kar ljudje najbolj opazimo. Opazimo pa najpogosteje tisto, kar ni v skladu z našim okusom, prepričanjem ali občutkom običajnosti, naravnosti. *Veliko* marsikdaj pomeni le *pomembno* – čeprav je v celoti stvari količinsko zanemarljivo. A celota stvari in razmerij se ob prelomnih dogodkih redko spremeni na mah.

Prelomnost je pravzaprav človekov spoznavni pripomoček pri segmentaciji časovne razsežnosti. Ta ima sicer značaj premice (le majhne otroke zaskrbi, da bo Zemlja čez nekaj milijard let izginila), ljudje pa na tej premici nenehno določamo daljice zelo različnih dolžin. Na ta način se laže najdemo. Svoje življenje sicer v celoti pretežni del mladosti in odrasle dobe dojemamo kot premico, čeprav naučeno in izkustveno vemo, da je pravzaprav daljica: svojega začetka ne pomnimo, svojega konca ne poznamo. Verujoči ljudje (recimo kristjanke in kristjani ali muslimanke in muslimani) si sicer lahko predstavljajo in verjamejo, da je človekovo bivanje poltrak z začetkom in brez konca, da ima naravo daljice samo človekovo tuzemsko bivanje, da je smrt le smrt telesa, le prehod in prelom v večno onstransko bivanje; druga verstva lahko človekovo bivanje pojmujejo kot poltrak brez začetka in z oddaljenim koncem. A če načeloma na svoje življenje gledamo kot premico, ga v praksi nenehno delimo na daljice, na časovne enote različnih velikosti, na obdobja,

zaznamovana s tem ali onim. Tako je bolj obvladljivo, tako pri načrtovanju prihodnjega (oziroma prihodnosti) kot pri konceptualizaciji in naraciji preteklega (oziroma preteklosti). To velja tako za osebno kot za skupnostno dožemanje.

Lahko življenje jezikovne in/ali narodne skupnosti povežemo z isto metaforo, nečim premočrtnim? Povežemo ga lahko z metaforo jezika kot živega organizma. Ta je stara stvar,¹ dodobra stereotipizirana,² in redko reflektirana. Če metaforo malce pretresemo (in razširimo), zaslutimo naslednje: metafora prekinja neposredno in nujno povezavo jezika z njegovimi govorkami in govorcami – kot da bi bili ti le neke vrste nosilci in nosilke v simbiozi z jezikom, le jezikovni habitat. In ko habitat premine, si jezik najde novega. In novega. In novega. Po tej logiki si pravzaprav jezik za svoj habitat oblikuje jezikovno skupnost; ta je sicer sestavljena iz ljudi, ki so umrljivi, a imajo reproduktivno moč in tako poskrbijo za fizično nadaljevanje jezikovnega habitata. Seveda se mora zato skupnost dojemati kot nekaj povezanega ter kontinuiranega – in jezik se ponudi kot navidezna povezovalna lastnost skupnosti, čeprav je po tej zarotniški hipotezi jezik pravzaprav sam razlog za oblikovanje skupnosti. Le ena razsežnost te metafore jezika kot živega organizma se ponavadi, vsaj v slovenskih kontekstih, izpušča: da vsak organizem, vsako živo bitje slej ali prej umre. Da torej smrt čaka tudi na jezik. In obratno. Če premislimo še naprej, je pri metafori jezika kot živega organizma odprt (oziroma zamolčan) tudi začetek: o tem, kdaj se spočne in rodi nek jezik, metafora molči. Je pa bilo vprašanje začetka posameznih jezikov glavna vzpodbuda historičnega jezikoslovja, ki se je sicer v 19. stoletju pri vse bolj znanstvenem odgovarjanju vse bolj odmikalo vprašanju samemu in se posvečalo sorodnosti in prepletenosti jezikov; jezike je reificiralo, postvarjalo, se ukvarjalo pretežno z njihovimi formalnimi vidiki in jih v veliki meri obravnavalo brez kakršnegakoli upoštevanja psiholoških in družbenih razsežnosti govorcev in govork, brez upoštevanja njihovega odnosa in dožemanja jezika, saj podatkov o tem niti ni moglo dobiti. A vsaj začetka in razvoja jezika brez jezikovne skupnosti ne more biti, tudi če ni čisto jasno opredelljivo, kdaj neka jezikovna skupnost po imenu jezika in občutku jezikovne povezanosti to sploh postane. Gotovo pa gre za zapleten in dolgotrajen proces, ki morda nekje v skritem jedru poteka premočrtno, na površini pa je vsekakor poln protislovij, nasprotij in preobratov.

* * *

Delovno vprašanje našega prispevka je naslednje: koliko in v čem se je slovenska jezikovna skupnost po letu 1918 spremenila? Kratek odgovor je takle: postala je (še) bolj politično in situacijsko razdeljena, hkrati pa je njena (imaginarna) skupna izkušnja zaobsegla bistveno več različnih možnih položajev, tudi skrajnih. Politična razdeljenost je vsaj v nekaterih vidikih in primerih posredno tudi povečala izkušnjo simbolne in stvarne povezanosti jezikovne skupnosti v njeni različnosti. Pospeseno pa so se začele tudi izgubljeni iluzije o južnoslovanskem sobivanju kot popolnoma zanesljivi in neproblematični politični, gospodarski, kulturni in jezikovni odrešitvi slovenske jezikov-

1 Najdemo jo tudi v poljudnem slovničarskem diskurzu, npr.: »Takšen, kakršen je, se naš jezik ne sklada z nobenim narečjem, ne preteklim ne sedanjim, je pa kljub temu živ organizem.« (Bajec idr. 1956: 9) »Jezik je živ organizem, zato se nenehno spreminja. Besede se rode, žive in odmirajo.« (Prav tam: 67)

2 O splošni rabi metafore se lahko prepričamo v korpusu Gigafida (<http://www.gigafida.net>), kjer da iskanje po okolici (jezik + organizem) kar precej zadetkov.

ne skupnosti. To sobivanje je sicer prineslo precej prednosti, a tudi nove zadrege in težave. Z eno samo lakonično oznako: slovenska jezikovna skupnost je postajala po letu 1918 v vsej negotovosti vse bolj gotova.

* * *

Večini politično razmišljujočih in dejavnih ljudi se je ob izteku prve svetovne vojne zazdelo, da je napočil trenutek izpolnitve jugoslovanskega političnega načrta. Misel o (južno)slovanski skupnosti je tako ali drugače živela ves čas vzporedno z zelo postopnim oblikovanjem skupnega slovenskega jezikovnega, kulturnega in narodnega prostora. Miselna podlaga jugoslovanske politične ideje pa je bilo še precej starejše prepričanje o načelni in izvirni enotnosti slovanskih jezikov in ljudstev (ki se je občasno zazdelo primerno tudi kot bližnji ali daljni cilj jezikovnopoličnih prizadevanj). O slovenščini (kakorkoli so jo že vsakokrat pojmovali in poimenovali, nekaj časa je bilo npr. prevladujoče poimenovanje *krajnski jezik*) kot posebni obliki ali sestavnem delu velikega slovanskega jezika ni nobenega dvoma vsaj od prve slovnice slovenščine, Bohoričevih *Zimskih uric* 1584,³ naprej. Očitno je ta ideja živela že pred prvo nedvoumno tiskano ubeseditvijo. Različnost pisnih slovanskih jezikov (govorjenih pa še bolj) je bila pogosto (npr. v uvodu Pohlinove slovnice 1768)⁴ pripisana po eni strani zobu časa in njihovi veliki geografski razprostranjenosti, po drugi strani pa tudi neskrbni rabi. Vsekakor je različnost slovanskih jezikov v teh diskurzih izzvenevala kot nekaj slabega, ne pa kot nekaj razveseljivega in zaželenega. Seveda je bila marsikdaj kot praktična ali simbolična vrednost izpostavljena tudi individualnost posameznih slovanskih jezikov – toda največkrat v taki ali drugačni kombinaciji z zavedanjem njihove bližnjosti, sorodnosti, medsebojne razumljivosti in možnosti njihovega zблиževanja. Dober primer za pragmatično pojmovanje te dvojne razsežnosti je Trubar, ki je, ko je šlo za pridobivanje denarne in politične podpore za njegovo knjižno dejavnost, izpostavljal podobnost slovanskih jezikov in s tem širšo uporabnost svojega dela za širjenje krščanske vere globoko na slovanski jug v otomanski imperiji; ko je šlo za razmislek o dejanskih jezikovnih odločitvah v besedilih, pa se je tako v praksi kot v metarazmislekih čisto jasno opredeljeval za samostojnost (že itak notranje precej raznolikega) slovenskega jezika in zavračal možnost hibridizacije južnoslovanskih jezikov (Rotar 1988).

Seveda pa je bilo 16. stoletje še zelo daleč od predstave o narodni avtonomnosti slovenstva s slovenščino kot edinim javnim in uradnim jezikom, ki se je zelo postopoma začela razvijati od konca 18. stoletja naprej. To predstavo je še pred dejanskimi, stvarnimi ovirami omejeval predvsem notranji sovražnik, dvom. Leto 1848 je prineslo prvi slovenski politični program, t. i. Zedinjeno Slovenijo (Granda 1999). Toda dvom o realnih možnostih, da bi se slovenski narod s slovenskim jezikom, slovensko književnostjo (tedaj pojmovano kot celoto pisne oz. tiskane strokovne, leposlovne in publicistične knjižne produkcije) in slovensko kulturo lahko zares samostojno vzpostavil in trajno uveljavil ob vse močnejšem nemškem nacionalizmu, je tudi po političnem letu 1848 zdaj tlel, zdaj zagorel z močnim plamenom in se nato spet potuhnil. Rešilna pot iz stiske tovrstnih dvomov je bila ponavadi ideja o mogočnem skupnem številu južnih Slovanov, o skupnem kulturnem in zgodovini-

3 <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-XJXCBRP9>

4 <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-CWHKCVY6>

skem političnem (pra)izročilu in – z različno intenziteto – ideja o politični, kulturni, narodni in jezikovni združitvi. Eden od vidnejših tvorcev slovenskega političnega programa Zedinjena Slovenija, Matija Majar Ziljski, je tako v revolucionarnem letu 1848 objavil tudi svoja *Pravila*, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik,⁵ kjer je poskusil začrtati pot združevanja slovanskih knjižnih jezikov. Tri leta kasneje, 1851, je Radoslav Razlag, kasneje politična zvezda slovenskega narodnega gibanja, v Gradcu objavil svoj almanah *Zvezdice*, posvečen »mladeži jugoslavenskoj«. V njem je 16 krajših proznih besedil, polnih patosa, navdušenja nad slovansko prihodnostjo in obžalovanja nad izgubljenimi zgodovinskimi priložnostmi slovanstva. Besedila so napisana v improviziranem hibridnem južnoslovanskem jeziku. »Užeži Vilo! serdce moje ognjem živim čutenja domorodnoga, da se sagriju grudi bratje moje vse na široko, kuda majka Slava svoje sinke broji,« je prvi stavek prve *Zvezdice*. Slovanski jezik je mlademu Razlagu materni jezik, Slovani smo en narod: »Budi mi pozdravljen mili jezik materinski. Budi po zasluženuj uvek cénjen i štovan kano božji dar kojega valja hraniti i braniti, čuvati i krasiti, kako to zahtéva napredujúća sila naroda slavjanska.«

S hitrim povečevanjem obsega javne rabe slovenščine, posebej od t. i. ustavne dobe (1861) naprej, je postajalo jasno, da radikalnejši pogledi na južnoslovansko jezikovno hibridizacijo v vsakdanji jezikovni praksi niso uresničljivi. Že množična raba slovenskega knjižnega jezika je pred jezikovno skupnost sprva prinašala velike izzive. Zlasti starejša generacija izobraženih uporabnikov slovenščine se seveda ni šolala v knjižni slovenščini (ali pa le čisto na samem začetku), zato je ni bila vajena ne pri razumevanju, še manj pri tvorjenju besedil – pri čemer ni šlo samo za težave s pomenom, ampak tudi z zagotavljanjem ustreznega vtisa in posledično socialnega statusa pri sporazumevanju v slovenščini. Neizobraženemu ljudstvu je bila knjižna slovenščina uradnega sporazumevanja sprva celo bolj tuja kot nemščina, ki so je bili nekako ikonično vajeni, čeprav je večinoma niso razumeli. Vendar se je situacija hitro spreminjala in z res intenzivnim, aktivističnim jezikovnim načrtovanjem se je slovenska jezikovna skupnost v vseh treh jezikovnonačrtovalnih dimenzijah, torej pri načrtovanju statusa, korpusa in znanja slovenskega jezika, do konca stoletja temeljito okrepila. Toda z vse večjo uspešnostjo načrtovanja korpusa in znanja slovenščine je postajalo toliko bolj očitno in moteče njeno statusno nesorazmerje v primerjavi z nemščino. Nemška manjšinska skupnost v slovenskem jezikovnem prostoru pa se je skušala ohraniti z državno podprto ideologijo dominantnosti nemške nacije v Avstriji. Merjenje moči je bilo vse bolj konfliktno in je pogosto preraščalo celo v fizično nasilje. A sklenemo lahko, da se je v letih od 1848 do 1918 slovenska jezikovna in narodna skupnost temeljito konsolidirala in razvila najpomembnejše temelje potrebne jezikovne in kulturne infrastrukture. Hkrati se je izkazalo, da bo treba po svetovni vojni za nadaljnji razvoj in uspešno življenje skupnosti ustvariti oziroma najti nov, ustrežnejši politični okvir. Zgodovina pa je poskrbela, da se je jezikovno slovenstvo uokvirilo v več političnih okvirih.

* * *

Po 1918 je bila slovenska jezikovna skupnost namreč politično razdeljena. Večina se je vključila v nastajajočo jugoslovansko politično zgodbo, sprva državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki se je 1. 12. 1918 s Kraljevino Srbijo združila v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev, ta pa se je 3. 10. 1929

⁵ <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-RZCIBUDKO>

preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo. V to državo se je sicer vključilo po trianonski pogodbi (4. 6. 1920) tudi Prekmurje, v Madžarski je ostalo Porabje. Precejšnji del slovenske jezikovne skupnosti je po določilih rapalske pogodbe (12. 11. 1920), podpisane med Italijo in Kraljevino SHS, pripadel Italiji; precejšnji del je po koroškem plebiscitu 10. 10. 1920, ki je bil izveden na podlagi določil senžermenske mirovne pogodbe (10. 9. 1919), pripadel Avstriji.⁶ Če uporabimo nekoliko močnejši izraz, je bila torej slovenska jezikovna skupnost razkosana. Tak izraz ustreza ustaljeni predstavi slovenske jezikovne in narodne skupnosti kot zgodovinsko krivično podrejene žrtve večjih in močnejših skupnosti.⁷ Toda pojmovanje slovenske jezikovne skupnosti kot nečesa izhodiščno enotnega je vsaj deloma retrogradno, vzratno. Najbrž ni nič novega teza, da je razkosanost sama prispevala k občutenju slovenske enotnosti (ali morda raje enovitosti). Seveda že pred l. 1918 ne moremo govoriti o enotnosti bivanjskih pogojev slovenske jezikovne skupnosti. Tudi če izvzamemo dve področji slovenske jezikovne skupnosti, kjer je zelo očitno živela v posebnih razmerah že prej, torej Beneške Slovenije (od 1866) in ogrskih Slovencev, in govorimo samo o Slovencih v notranjeavstrijskih deželah, je jasno, da so bile med posameznimi deželami precejšnje razlike. Le v deželi Kranjski je bila slovenska jezikovna skupnost v demografski večini. Tudi tradicija posebne identitete deželnega jezika je bila tu najdaljša – nič čudnega ni, da je Marko Pohlin leta 1768 napisal *Kranjsko gramatiko*. In nič čudnega, da je celo slovenski politični prvak Janez Bleiweis začutil potrebo in leta 1862 v ljubljanski čitalnici predaval o razliki med popačeno regionalno govorico in kultiviranim skupnim narodnim jezikom.⁸ Tudi na Koroškem in Štajerskem se je razvijala posebna regionalna jezikovna identiteta, kot jo lahko opazujemo v procesu oblikovanja regionalnih »različic« standardne slovenščine – kar pa je spet bolj vzratna kot sočasna oznaka. Toda proti koncu 19. stoletja je, kot že rečeno, knjižna slovenščina v precejšnji meri postala skupnostni povezovalni element, čeprav se je močno ohranjala tudi regionalna identiteta.

Je bil leta 1918 med slovenskimi političnimi akterji še vedno prisoten dvom o možnosti razvoja in obstoja samostojnega slovenskega naroda s svojim jezikom, literaturo, kulturo – in politično ter gospodarsko samostojnim življenjem? Dvom o možnosti lastne slovenske nacionalne države je prav gotovo obstajal. Toda v okviru političnega jugoslovanskega gibanja so že pred prvo svetovno vojno med slovenstvom zaživele tudi t. i. novoilirke težnje, torej prepričanje, da lahko politično združevanje južnih Slovanov pomeni (ali da celo mora pomeniti) tudi njihovo jezikovno, kulturno in narodno poenotenje, vsaj v dolgoročni perspektivi. Najrazličnejše predstave in argumente na to temo je prinesla anketa o jugoslovanskem vprašanju, ki jo je leta 1913 pripravila goriška revija

6 »Slovensko prebivalstvo je bilo po določitvi meja leta 1920 razdeljeno med štiri države; leta 1921 je živelo v jugoslovanski Sloveniji 985.155 Slovencev, več kot 400 tisoč pa jih je prebivalo v sosednjih državah (čez 300 tisoč v Italiji, okoli 80 tisoč v Avstriji, med sedem in osem tisoč pa na Madžarskem).« (Vodopivec 2006: 173)

7 Prim. Perovšek (1995a: 203): »Po koncu prve svetovne vojne novembra 1918 in potem ko je kazalo, da se Slovincem ne more več zgoditi nič hujšega, kot so bila minula »leta strahote«, je prišlo do nove nacionalne nesreče in nove emancipacijske preizkušnje slovenskega naroda. V prvih letih po vojni so z Rapalsko mirovno pogodbo [...] Slovenci izgubili Primorsko, s koroškim plebiscitom [...] pa deželo svojega zgodovinskega začetka – Koroško. Povojni čas tudi ni zaustavil več desetletnega zapuščanja slovenske zemlje, saj se je izseljevanje Slovencev nadaljevalo še po letu 1918; najbolj množično je bilo s Primorske v Argentino, medtem ko se je iz drugih delov Slovenije preusmerilo od svojega dotedanega glavnega cilja – Združenih držav Amerike – v zahodno Evropo.«

8 Predavanje z naslovom *Slovenski jezik pa »krajnska špraha«: podučno-humorističen govor Dr. Jan. Bleiweisa* je izšlo tudi v samostojni knjižici.

Veda (Cvirn 1995). Med tistimi, ki so misel o kulturnem in jezikovnem poenotenju zelo jasno zavračali, je bil Ivan Cankar, o čemer se lahko prepričamo iz njegovega predavanja *Slovenci in Jugoslovani*, ki ga je imel 12. 5. 1913 v Ljubljani.⁹

Preden pa se vrnemo k usodi ideje jugoslovanskega naroda z jugoslovanskim jezikom in kulturo, povzemimo, kaj je dogajanje po letu 1918 prineslo slovenski jezikovni skupnosti. Njena večina je torej zaživela v Kraljevini SHS, s takojšnjim izboljšanjem položaja slovenščine na področju uradne in javne komunikacije, še posebej pa v šolstvu. Slovenci v Italiji in v Avstriji so bili izpostavljeni močnim raznarodovalnim, asimilacijskim pritiskom; v Italiji prej in očitno ter grobo, v Avstriji sprva blažje, prikrito in bolj postopno, nato pa tudi z vso močjo. Med najmočnejšimi vzvodi raznarodovanja so bili prav ukrepi, povezani z jezikom: odrivanje in izključevanje slovenščine iz uradne, javne in šolske rabe, italijanizacija osebnih imen in priimkov pa zemljepisnih lastnih imen (Svoljšak 1995). Izkušnja odvzemanja že pridobljenih pravic je gotovo nekaj zelo drugačnega, še bolj bolečega od izkušnje pridobivanja pravic. Od tod lahko razumemo tudi izselitvene tokove Slovencev iz Italije v Kraljevino SHS – vsaj za del slovensko govorečih, ki je bil tako simbolno kot eksistencialno neposredno povezan s slovenstvom, odpoved jeziku in narodnostnim atributom ni prišla v poštev in so se zato morali izseliti, bodisi prostovoljno bodisi so jih izgnali (Pahor 2010: 287). V slovenskem delu Kraljevine SHS so jih načeloma radi sprejeli, toda omogočiti jim je bilo treba existenco. To pa je bilo povezano s procesom, ki je bil dotlej (razen izjemoma) slovenski jezikovni skupnosti neznan: slovenjenje šolstva in javne uprave v novi državi je pomenilo tudi množično odpušcanje tistih, zavezanih nemščini in nemštvu. Tako je npr. v začetku leta 1919 »nova šolska oblast na Štajerskem odpustila 36 srednješolskih in 200–300 osnovnošolskih učiteljev; ti so večinoma emigrirali v Avstrijo, v Mariboru pa so zaposlili prihajajoče primorske učitelje, ki so bežali pred Italijani« (Dolenc 1995). Slovenske priseljence iz Italije (pa ne le-teh) so zaposlovali tudi v Prekmurju (Kerec 2010). Vse to je očitno postavljalo precej govorcev in govork slovenščine pred zelo nove jezikovne izkušnje, ki so jim bile pred tem tako rekoč neznane – od izdatnega medsebojnega govornega prilagajanja sogovorcev z regionalno zelo različnimi osebnimi govori v vsakdanjem sporazumevanju do obsežnejše uporabe knjižnega jezika. Vsemu temu se najbrž ni dalo prilagoditi, privaditi in priučiti kar čez noč in brez navora, hkrati pa je posledično povzročilo vsaj pri vseh vpletenih, da so začeli dojemati slovenščino kot bistveno širši in bolj raznolik jezikovni kontinuum kakor poprej. Slovenska jezikovna skupnost pa je prvič neposredno in očitno izkusila tudi lastno asimilacijsko moč (kar je vse odtlej pretežno neizpostavljen vidik slovenske narodne in državne emancipacije in tema, potrebna samostojne obravnave).

9 Za ponazoritev dva odlomka iz govora: »Kakor ste videli, sem smatral jugoslovanski problem za to, kar je: namreč za izključno političen problem. Za problem razkosanega plemena, ki se v življenju človeštva ne more uveljaviti, dokler se ne združi v celoto. To je vse! Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim, čisto samostojnim kulturnim življenjem.« »Ostane še stvar, ob kateri človek ne ve, če bi se zasmel, ali razjokal. To je jugoslovansko jezikovno vprašanje, ki ga niso bili postavili avstrijski diplomatje, mojstri v neumnosti, temveč navdušeni ljudje, ki nobenega jezika ne znajo. Posledice tega vprašanja že trdo občutimo – naši listi pišejo tako zanikrno slovenščino, da se zgražajo ob nji že upokojeni poštni uradniki. Jaz spoštujem radikalnost, ki je bila od nekdaj lepa čednost mladine. Ali če ta radikalnost zahteva, da pade slovenščina [...] tedaj hvaležno odklanjamo to radikalnost.« https://sl.wikisource.org/wiki/Predavanja_in_članki

* * *

Prišla je prva Jugoslavija in z njo upravičeno upanje, da je narodu zagotovljen obstanek. Začetek je bil resnično lep: slovenski uradni jezik, slovenske šole, slovenska univerza, dobre učne knjige, ustaljen pravopis, nesluten razmah lepe knjige. A kmalu je čudna zaslepljenost jela poniževati slovenski jezik v narečje in ga trpiti z neslovenskimi besedami. Uspela ni, kako bi neki! A jezik je pri tem trpel škodo, narod pa trošil moči za nepotreben boj. (Bajc idr. 1956: 4)

Odlomek iz uvoda v *Slovensko slovnico* je tedaj soustvarjal, danes pa odseva stereotipno mnenje o dogajanju v zvezi s slovenskim jezikom v prvem jugoslovanskem obdobju. Na kaj se nanaša »čudna zaslepljenost«? To so že omenjene t. i. novoilirske težnje, ki so v tedanji novi državi še bistveno bolj kot prej postajale del portfelja političnih prepričanj. Eno od osrednjih političnih vprašanj pa je bilo ureditev nove države v razmerju do njenih posameznih konstitutivnih delov. Čeprav so bila stališča različnih političnih strank (in politikov, pa tudi drugih mnenjskih voditeljev) na Slovenskem tudi glede tega daleč od premočrtnosti, lahko posplošimo, da so pristaši slovenske avtonomije slovenščino in slovenstvo videli in zagovarjali kot nekaj samostojnega, pristaši unitarističnega, združevalnega jugoslovanstva pa kot nekaj bolj ali manj prehodnega na poti do jugoslovanske narodne združitve. Pri tem se postavlja vprašanje, koliko so se torej tedaj npr. načelna liberalna stališča o slovenščini in drugih narodnih jezikih kot o narečjih skupnega jugoslovanskega jezika dejansko zrcalila v jezikovni praksi? Eno je bila dejanska statusna podrejenost slovenščine (Vidovdanska ustava iz leta 1921 je v svojem 3. členu kot uradni jezik Kraljevine SHS navajala srbsko-hrvatsko-slovenski jezik),¹⁰ ki in kakor se je kazala v uradnem in javnem komuniciranju. Že pred dejansko združitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov ter kraljevine Srbije v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev se je v političnih debatah kazala pripravljenost liberalnega slovenskega političnega pola na prihodnjo statusno podrejenost slovenščine v novi državi. Toda opredelitev statusne podrejenosti je odvisna od konteksta (in od vidika primerjave). In kot smo že navedli, se je v primerjavi s stanjem v Avstro-Ogrski status slovenščine v jugoslovanskem okviru v marsičem hitro in bistveno izboljšal, zato se je občutek moteče statusne podrejenosti slovenščine srbohrvaščini začel razvijati šele počasi in postopoma. Nova izkušnja pa je bil dnevni jezikovni stik s srbohrvaščino, bistveno bolj intenziven in množičen kot kdajkoli prej. Ta stik je sprožal različne jezikovne procese

10 Pri tem gre za pomensko in najbrž tudi pravno nejasno formulacijo, ki je bila interpretativno odprta. Perovšek (1995b) poroča, da je bil leta 1921 sprva vladni ustavni predlog drugačen in je »predvideval, naj bi bil uradni jezik v državi srbohrvaški, medtem ko naj v slovenskih krajih velja kot uradni jezik tudi slovenski dialekt«. Temu je nasprotoval slovenski unitarist Bogumil Vošnjak, češ da se »z omenjanjem 'slovenskega dialektā' daje v roke orožje 'slovenskemu separatizmu'« in predlagal navedeno določilo, ki je nato obveljalo. Perovšek je mnenja, da je s tem »iz ustave izpadlo edino določilo, v katerem se je v določeni meri še priznavala slovenska jezikovna posebnost«. Kljub tedanjim nedvomnim unitarističnim Vošnjakovim motivom pa temu ne moremo brez pridržka pritrditi. Formulacijo »srbsko-hrvatsko-slovenski jezik« je mogoče brati tudi kot določbo enakopravnosti vseh treh jezikov v funkciji uradnega jezika po vsej državi. Toda s troedinstvo je inherentna in praktična enakopravnost hkrati tudi bistveno omejena: najbrž se je lahko štel za (ustavno)pravno ustrezno vsako tako uradno sporazumevanje, ki je potekalo v kateremkoli od teh jezikov, in verjetneje je, da je to največkrat realno statusno močnejši jezik. Da pa je slovenščina tako ostala imenovana jezik – čeprav v besednem sklopu z drugima dvema jezikoma – in ni bila označena kot slovenski dialekt, ki bi v slovenskih krajih tudi veljal kot uradni jezik (torej poleg srbohrvaščine), lahko interpretiramo bolj za simbolno prednost kot pa za pomanjkljivost. Označka slovenščine za narečje in ne za jezik je simbolno nižala njen status.

in tudi različne nove odzive. Interferenčni procesi med sorodnima jezikoma so stekli hitreje in obsežneje. To pa je spodbudilo jezikovnonačrtovalno (re)akcijo, preizkušeno že v obdobju težavnega sobivanja slovenščine z nemščino in konstituiranja slovenskega knjižnega jezika: zavračanje prevzemanja iz politično dominantn(ejš)ega jezika. Če parafraziramo zgornji navedek iz slovnice: slovenski jezik je po mnenju večine jezikovnih načrtovalcev zaradi trpanja z neslovenskimi besedami trpel škodo. A ker je bilo jezikovno vprašanje v Jugoslaviji tudi pereče politično vprašanje, je bilo odkrito zavračanje jezikovnega prevzemanja iz srbohrvaščine (včasih bolj, včasih manj) skoraj tvegano protidržavno dejanje. Zato ni nič čudnega, da je slovenistična znanost – v zavetju svoje zapovedane distance in deloma v okrilju nove univerze – posegla v interpretacijo zgodovine razmerja med slovenstvom in južnoslovanstvom in pisala zgodovino zmagovalcev, hkrati pa se je tako posredno upirala sodobnim unitarističnim in hegemoničnim procesom.¹¹

Še neko opazno spremembo je l. 1918 prineslo slovensko govorečim: postopno preusmeritev v politiki učenja tujih jezikov. Nemščina kot dotlejšnje zelo dostopno okno v svet je bila ideološko dokončno sporna in za precej časa pregnana; namesto nje so vstopali drugi jeziki, zlasti francoščina in angleščina, vendar ne brez zastojev in naporov (prim. Hartman 1998).

* * *

Slovenska jezikovna skupnost je po letu 1918 v vsej negotovosti, ki jo je doletela, temeljito dozorela. Kako in v čem, bo treba v marsičem šele raziskati – tudi z interpretativnimi metodami, ki temeljijo na sodobnih sociolingvističnih in psiholingvističnih spoznanjih. Lahko v bivanju in (samo) dožemanju slovenske jezikovne skupnosti potegnemo kako vzporednico med 1918 in 2018? Gotovost v negotovosti je prav gotovo skupna točka. Iz kratkotrajne iluzije, da je za večino slovensko govorečih možno dostojno življenje in bivanje v slovenski enojezičnosti, se zadnje čase dramimo v dramatično sodobno večjezičnost ... iz zgodovine lahko slovensko govoreče in govoreči sicer črpamo samozavest, kakšnih posebnih uporabnih naukov za sedanost in prihodnost pa pravzaprav ne.

Literatura

- BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- CVIRN, Janez, 1995: Anketa Vede. *Slovenska kronika XX. stoletja. Knjiga 1*. Ljubljana: Nova revija. 137.
- DOLENC, Ervin, 1995: Slovenizacija in izpopolnjevanje šolstva. *Slovenska kronika XX. stoletja. Knjiga 1*. Ljubljana: Nova revija. 219-220.
- DRNOVŠEK, Marjan, 2010: Zunanje migracije Slovencev v prvi in drugi Jugoslaviji: primerjalni vidik. Peter Štih, Bojan Balkovec (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zbirka zgodovinskega časopisa 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 114–125.
- GRANDA, Stane, 1999: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili. Ljubljana: Nova revija.

¹¹ Univerzitetni profesor književnosti Ivan Prijatelj je v letih 1924 in 1925 v dveh delih izdal razpravo *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika 1848–1857*, ki je v knjižni obliki izšla leta 1937; jezikoslovec Anton Breznik je leta 1933 v več nadaljevanjih v *Domu in svetu* objavil razpravo O časnikiarski slovenščini in od 1934 do 1936 v isti reviji razpravo *Jezik naših pripovednikov*, med katere osrednjimi rdečimi nitmi je zelo kritično razmerje do t. i. nepotrebne prevzemanja iz srbohrvaščine. Literarni zgodovinar Fran Petre je leta 1939 objavil knjigo *Poskus ilirizma pri Slovencih*.

1918 v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

- HARTMAN, Bruno, 1998: Francoski krožek in Društvo prijateljev angleškega jezika in prosvete v Mariboru med obema vojnama. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. Letnik 69 – Nova vrsta 34. 2. zvezek. 261–285.
- KEREC, Darja, 2010: Kulturne in socialne spremembe kot posledica imigracij v Prekmurje od 1919 do srede 20. stoletja. Peter Štih, Bojan Balkovec (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zbirka zgodovinskega časopisa 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 488–501.
- PAHOR, Milan, 2010: Slovensko izseljevanje iz Julijske krajine v letih 1918–1941. Peter Štih, Bojan Balkovec (ur.): *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Zbirka zgodovinskega časopisa 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. 285–297.
- PEROVŠEK, Jurij, 1995a: Iz Avstrije v Jugoslavijo. *Slovenska kronika XX. stoletja. Knjiga 1*. Ljubljana: Nova revija. 203–206.
- PEROVŠEK, Jurij, 1995b: Bogumil Vošnjak in »srbsko-hrvaško-slovenski jezik«. *Slovenska kronika XX. stoletja. Knjiga 1*. Ljubljana: Nova revija. 257.
- ROTAR, Janez, 1988: *Trubar in Južni Slovani*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SVOLJŠAK, Petra, 1995: Qui si parla soltanto italiano. *Slovenska kronika XX. stoletja. Knjiga 1*. Ljubljana: Nova revija. 271.
- VODOPIVEC, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 19. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan.